

En høvl med fine forbindelser

Af seniorforsker og ph.d. Xenia Pauli Jensen, Moesgaard Museum

Uden de danske offermoser ville museerne herhjemme måtte undvære mange pragtfulde genstande fra oldtiden. Mosernes våde og iltfattige miljø har tilmed bevaret organisk materiale som træ, horn, knogle og læder, der har været en vigtig, men ofte ukendt, del af dagligdagen i tusindvis af år.

Megen spændende viden og unikke fund er således blevet hentet op af moserne igennem årene.

De store våbenoffermoser fra ældre jernalder (ca. 500 f.Kr.-375 e.Kr.) har åbenbaret et veludviklet, nordgermansk samfund med tætte forbindelser til både Romerriget og rige fyrsteslægter på kontinentet.

Men her skal vi fokusere på en lidt overset del af alle disse fund, nemlig værktøjet.

EN PROFESSIONEL HÆR

De fleste våbenofferfund er udgravet i midten af 1800-tallet og har altså været kendt i over 150 år. Alligevel var det først med den moderne udgravning af Illerup Ådal ved Skanderborg i 1975-85, at vi indså, hvor komplekst samfundet herhjemme var i yngre romersk jernalder (ca. 150-375 e.Kr.).

Hundredvis af ens lanse- og spydspidser tyder på serieproduktion i stor skala og en central, overordnet styring af våbenproduktionen. Dermed indikerer våbnene fra Illerup Ådal, at der i 200-tallet i Sydsandinavien var professionelle hære med masseproducerede våben.

Sværdenes klinger var produceret på romerske værksteder i grænseforterne. Herfra blev de fragtet nordpå, hvor de blev forsynet med greb i hjemlig stil.

Hovedparten af våbnene blev dog fremstillet på lokale værksteder i Sydsandinavien. Til de professionelle hære hørte også forsyningstropper. De bestod af håndværkere og andre, der kunne reparere udstyr og holde hærenes logistiske apparat kørende. Det er netop deres værktøj, vi her vil se nærmere på.

HÆRENS HÅNDVÆRKERE

Hvis man ser overordnet på værktøjet fra de store våbenofferfund, går et par håndværk igen: Metalsmeden havde lette hamre, tænger og punsler, mens der var syle og specialknive til læderarbejde, og endelig træsmedens forskellige økser, mejsler og bor. I enkelte moser er der også fundet halvfærdige kamme og specialværktøj til kammageri.

I Vimose på Fyn har man ofret våben og værktøj fra vor tidsregnings begyndelse til omkring 600 e.Kr. Værktøjet omfatter hamre, ambolte, tænger, file, punsler, bor og muligvis en blæsebælg til metalarbejde. Der er også fundet knive og syle til læderarbejde og forskellige mejsler, økser, bor, raspe og en dorn (redskab til at lave huller) til finere træarbejde.

Endelig blev her fundet fem høvle, hvoraf tre er båndhøvle, hvor man trækker høvlbladet imod sig selv ved hjælp af to håndtag. Håndtagene mangler, og kun jernbladet er tilbage. De to sidste høvle har kun træet, altså selve høvlstocken eller høvlhuset, bevaret. Begge disse høvle har en fure underneden og var ikke beregnet til at plane brædder – det vender vi tilbage til.

HØVL MED RUNEINDSKRIFTER

Den ene høvl fra Vimose er lavet af hårdt asketræ og bevaret i flere stykker, som tilsammen måler ca. 30 cm i længden, og bærer tre runeindskrifter (fig. 1). Den er fundet i forbindelse med arkæologen Conrad Engelhardts udgravning i 1865, og han bemærker:

“Runehøvlen optoges ved Rensning af en Vandgrøft i Mosen, medens jeg var beskæftiget ved Udgravningsarbejdet paa et andet sted; jeg troer ikke, at den har været nedlagt i sin nuværende, ufuldstændige Tilstand. Snittene synes nemlig at have truffet Træet, efter at dette var blødgjort i Mosen, altsaa at være nye.”

← Fig. 1. Runehøvl af asketræ fra Vimose. Foto: Nationalmuseet.

↑ Fig. 2. Smukt dekoreret høvl af buksbom fra Vimose. Foto: Nationalmuseet.

De tre runeindskrifter er desværre ikke mulige at tyde helt. Man kan læse én af indskrifterne som **talijo gisaioj : wiliR--lao---**, hvor ordet talijo betyder høvl. En høvl af samme type fra Illerup Ådal bærer også en runeindskrift, men den er ikke komplet og ligeledes vanskelig at tyde – muligvis er det et personnavn: **afila---**.

Den anden høvl fra Vimose er stort set intakt, ca. 26 cm lang og dekoreret med fine zigzag-bånd på siderne (fig. 2). Begge ender er foldet elegant op på høvlkroppen og min-

↓ Fig. 3. Fresko fra Pompeji med en procession af håndværkere. Kilde: "Pompeii. The life of a Roman town", Beard, M., London, 2010.

der om de dyrehoveder, vi kender fra andre genstande fra yngre jernalder.

Denne høvl er usædvanlig, fordi den er lavet af buksbom. I dag har vi buksbom alle steder i parker og haver, men planten kom først til Danmark i 1600-tallet. Hvordan er en høvl af buksbom så endt i en dansk offermose? For at besvare det spørgsmål, må vi bevæge os sydpå til Romerriget.

TRÆHÅNDVÆRK I ROMERRIGET

Romerne er kendt for deres sublime håndværk, og værktøj er ikke overraskende afbildet overalt i Romerriget. Høvl er kendt fra gravsten, mønter og sågar et vægmaleri, som har prydet et snedkerværkstedes facade i Pompeji (fig. 3).

Vægmaleriet viser en gruppe snedkere eller tømrere, der sammen med præster, embedsmænd og repræsentanter for forskellige håndværk gik i procession gennem gaderne. På maleriet ses fire mænd bære på en platform med et miniatüreværksted: to mænd saver et langt bræt, og bag dem arbejder en mand med en høvl.

Billedet er noget ødelagt, men en figur af gudinden Minerva kan anes yderst til venstre. Hun kan kendes på sit skjold og var bl.a. guddom for kunst, handel og håndværk.

Til højre står en mandsfigur lænet ind over en liggende person, hvilket virker lidt besynderligt i sammenhængen. En forklaring er muligvis at finde i Plinius den ældres værk om Naturhistorie, *Naturalis Historia*, fra 77-79 e.Kr. Heri fortæller Plinius, at snedkerhåndværket var opfundet af Daedalus, som havde lært det af Minerva. Ifølge Plinius skabte Daedalus redskaber som øksen, boret og forskellige typer lim. Daedalus' nevø, Perdix, opfandt efter sigende også en række værktøjstyper, men blev myrdet af Daedalus i et anfald af faglig jalousi. Det kan være denne scene, der ses på vægmaleriet.

Både Daedalus og Minerva var vigtige guddomme for de romerske håndværkere, og især Minerva blev ofte afbildet sammen med håndværkere og betragtet som deres beskytter.

REDSKABSFUND I POMPEJI

Foruden billeder og vægmalerier er der fundet en hel del forskellige redskaber i Pompeji. I 1920'erne udgravede man et hus, Casa del Fabbro, med et stort antal værktøjer bevaret. De fleste blev fundet i et overdækket vindfang, *portico*, ved siden af den åbne have. Her lå mejsler og bor, raspe, små økser og en sav. Casa del Fabbro kunne være en møbelmagers værksted, hvor en eller flere lærlinge arbejdede under en mester.

I et andet hus, kaldet Marcus Lucretius' hus, udgravede man i 1847 to høvle.

Høvlene fra Pompeji er fra slutningen af det første århundrede e.Kr. og dermed de ældste høvle, vi kender fra Romerriget. Men afbildninger på mønter fra republikkens tid (dvs. før Kristi fødsel) viser, at høvlens oprindelse går længere tilbage i tid.

Yngre høvle kendes fra kasterne langs den romerske rigsgrænse. Det er typisk jernsålen altså underdelen af høvlen eller selve det skærende høvljern, der er bevaret. Ofte sidder der også to rækker nagler, som har fastholdt sålen på høvlstokken. Træstokken er sjældent bevaret, men på kastelet Saalburg nord for Frankfurt am Main i Tyskland er der fundet en intakt høvl, som er bevaret i det fugtige miljø i en brønd. Denne høvl er af bøgetræ og skal nok dateres til 200-tallet.

ET ENGELSK HØVLFUND

En helt særlig høvl blev udgravet for 20 år siden i Goodmanham i Yorkshire i England. Den består af en jernså og et høvlblad af jern, mens selve høvlstokken er lavet af noget så eksotisk som elfenben (fig. 4). Den ligner en gængs romersk høvl, men er den hidtil eneste af elfenben. Den er fundet sammen med andet værktøj i resterne af en bygning, der sandsynligvis har tilhørt en romersk villa. Bygningen og værktøjet stammer fra den sene del af 300-tallet.

De godt 20 romerske høvle, som vi kender til, er alle firkantede eller kasseformede ligesom høvlen fra Goodmanham. De mange høvlsåler af jern støtter det billede, og de romerske høvle ligner faktisk dem, vi alle har brugt i sløjdløkket i skolen.

De romerske høvler minder formmæssigt ikke meget om høvlene fra Vimose og Illerup, og de har heller ikke fure i sålen – måske er der ikke nogen romersk forbindelse? Lad os i stedet se nærmere på råmateriale brugt til den ene Vimosehøvl, buksbom.

↑ Fig. 4. Høvlen fra Goodmanham, Yorkshire, under konserveringen. Høvlstokken er af elfenben. Kilde: "The Goodmanham plane. Tools & Traders 13, 9-20", Long, D. A.; K. Steedman & L. Vere-Stevens, 2002.

BUSKE, FLØJTER OG KAMME

Buksbom kom først til Danmark over 1000 år efter, at høvlen blev ofret i Vimose. Til gengæld vokser planten naturligt i Middelhavsområdet, hvor de kan blive op til 8 meter høje træer. Op i 1800-tallet lå der stadig buksbomskove nær Sortehavet.

I Plinius den ældres værk om naturhistorie forklarer han hvilke træsorter, der var særligt egnede til forskellige formål. Buksbom fremhæves for sin hårdhed, vedets lyse farve og som velegnet i havekunsten, til musikinstrumenter og indlægninger i andre træsorter.

Arkæo-botanikere har fundet rester af buksbom i villaerne ved Napolibugten, hvor de har prydet private haver. Der er også fundet enkelte fløjter af buksbom, talrige drejede skåle og låg, ligesom små skriveravler oftest var fremstillet af buksbom. Træet var et så velbenyttet materiale i kamme, at dets latinske navn *buxus* blev synonym for kam.

Til gengæld er der ikke fundet en eneste høvl af buksbom i Romerriget. Men man handlede med det hårde træ, som blev transporteret vidt omkring. Et skibsvrag fra tiden omkring Kristi fødsel ud for Comacchio i det nordlige Italien havde en sending buksbom i lasten, men vi kender desværre ikke dets af-tager.

Råmaterialet til Vimosehøvlen stammer sandsynligvis fra Romerriget. Måske var en nordgermansk soldat eller handelsmand ved den romerske rigsgrænse og beundrede den hårde træsort, fik et stykke med hjem og skabte en høvl i lokal stil fremstillet af en romersk træsort.

FUNKTION OG FORM

Det mest fascinerende ved at studere datidens redskaber er, at mange af dem er i brug i dag i uændret form. Træskærerknive, mejslers, bor, raspe og høvle kender vi alle, og nu bruges de side om side med elektrisk værktøj.

Spørgsmålet er så, om vi kan overføre funktionen af nutidens værktøj til jernalderen. I visse tilfælde kan vi se, at redskaber og genstande har ændret funktion over tid eller

blev brugt i en anden sammenhæng. Eksempelvis var de romerske mønter i Romerriget en del af en møntøkonomi og blev brugt som betaling. På vore breddegrader fik tusindvis af romerske mønter en helt anden funktion som amuletter til at bære om halsen eller som råmateriale, der kunne smeltes om.

Redskaber kan også ændre funktion over tid, men høvle fra Skandinavien er tydeligvis ikke blot kopieret fra Romerriget. Som nævnt er alle de romerske høvle kasseformede; det gælder også afbildningerne på mønterne, der er ældre end de arkæologiske fund.

De samtidige nordiske høvle er spinklere og mere afrundede, og denne form er tilsyneladende særlig for vores område. De kasseformede høvle kan i teorien være brugt i Skandinavien samtidig med de afrundede, men det er ikke bevist, da de bevarede høvljern ikke siger noget om høvlstokkens form. Det eneste sikre er, at når træ er bevaret, så er høvlformen afrundet og elegant. Germanerne har altså importeret idéen om en høvl, men omformet og tilpasset den deres stil og brug.

HVAD BLEV HØVLENE BRUGT TIL?

Høvle med en plan sål kan bruges til at afrette planker. De velbevarede skjolde fra Nydamfundet i Sønderjylland viser, at man har limet skjoldbrædderne sammen og derefter glattet plankerne med en høvl med et smalt, udbuet skær. Det fremgår af de parallelle furer, som ligger på tværs af brædderne. Til sidst blev overfladen gået efter med en plan høvl.

Der er faktisk fundet en høvl i Nydam, der minder lidt om Vimosehøvlen, men med plan sål. Høvlen er fremstillet af kernefrugttræ, der ligesom buksbom er relativt hårdt træ.

Høvle fra Vimose og Illerup kan ikke være brugt på samme måde som Nydamhøvlen, for de havde en fure i sålen. Buksbomhøvlen havde en fure på ca. 1 cm's bredde og 0,5 cm's dybde. De mål giver en perfekt høvl

til fremstilling af pileskafter, der netop måler ca. 1 cm i diameter. Denne høvl er altså et specialværktøj til fremstilling af de mange hundrede pileskafter fundet i moserne (Skalk 2017:6).

Runehøvlene fra Vimose og Illerup var forsynet med en knap 2 cm bred fure, der passer perfekt til stagerne til lanse- og spydspidser, som er fundet i tusindvis i moserne – altså en jernalderudgave af en rundstokhøvl.

MILITÆRT SPECIALVÆRKTØJ

Er det så tilfældigt, at de to rundstokhøvle begge bærer runeindskrifter? Her må man huske, at de tidligste runeindskrifter enten er ejer- eller mesterindskrifter samt enkelte, hvor navnet på genstanden er skrevet med runer.

Runeekspert Lisbeth Imer har foreslået, at indskriften **talijo gisaiøj** på runehøvlen fra Vimose afspejler funktionen, idet **talijo** oversættes med høvl, mens *gis-* i ordet **gisaiøj** kunne have noget med spyd at gøre. Måske fortæller runeindskriften ganske enkelt, at det var en høvl til at lave spydskafter med. Det forklarer også, hvorfor høvle er fundet sammen med militærudstyret. Der er simpelthen tale om specialværktøj til militærbrug.

Håndværkerne var altså en uundværlig del af de professionelle, germanske hære og medbragte naturligvis værktøj til at udføre de fleste reparationer – herunder specialbyggede høvle til at fremstille nye pileskafter og lansestager.

Råmaterialet var nøje udvalgt hårdt træ, og en eksotisk træsort som buksbom har givet vakt opsigt. Derved demonstrerede håndværkeren adgang til de bedste udenlandske materialer, men samtidig tilknytning til det lokale miljø med værktøj i lokal tradition – Vimosehøvlen forener således det bedste af begge verdener. ■